

ky nem pusztán „leírja”, élénk tárja a szonett alakulásának „eseménytörténetét”, ám emellett érzékeny, a legapróbb szcenikai, verstani, stilisztikai, poétikai finomságokat is észrevételező, s azokat az adott mű[részlet] szemantikai kontextusába helyező interpretátori tudása és habitusa remekbe szabott elemzésekkel kápráztatja el az olvasót. Említhetném – önkényesen kiemelve – Arany János *Naturam furcâ expellas...* című költeményének elemzését példaként éppúgy, mint Petri vagy Tandori egyes alkotásainak értő, néhol bravúros feldolgozását. Ennélfogva nemcsak egy műfaj- és műforma-történeti könyvet s egyúttal példatárat tarthat a kezében az olvasó, de egy kvalitásos műértelmezésekben is gazdag kiadványt. Pataky Adrienn-nek e munkája révén sokszorosan sikerült meghaladnia előző, korábban már említett könyvének színvonalát. Bár az is sok-sok értéket felvonultató szakmunkának volt nevezhető, ám amit ott hibaként róttam fel (elsősorban a helyenkénti vázlatosság, a kidolgozatlanság okán és kapcsán), itt ilyesféle rövidre zártsággal, kifejtetlenséggel egyáltalán nem találkozhatunk. Olyan alapos és elmélyült munkát adott ki kezéből a szerző, hogy még azon fejezetek is magasabb szintre helyeződve kaptak helyet e kötetben (Nemes Nagy Ágnes, Petri György), amelyek a 2016-os kiadványban is a sikerültek közt voltak említhetőek. Egyértelmű és vitathatatlan a tudósi életútja minőségi fejlődése.

A szonett pedig megy tovább a maga útján, újabb és újabb átalakulások felé haladva, öröknek tűnő műformaként folyamatosan megújulva s egyúttal kötött formájával együtt inspirálva az újabb és újabb költőnemzedékeket. Ennek egyik legújabb példája Ágoston Tamás nemrégiben a Napkút Kiadónál megjelent (egyébként harmadik) verseskötete, a *Szonettek a babaházból*, mely több mint hetven szonettet tartalmaz, s a könyv versei kizárólagosan e műformában íródtak. Kedves Adrienn! A munka soha nem zárul le, mert a szonett élt, él és élni fog, amíg költészet van a létben. *[Ráció]*

SZENTESI ZSOLT

Újraolvasás, újra

HERCZEG ÁKOS: VISSZATÉRÉS A NYELVBÉ. ÉN-FIGURÁCIÓK ADY ENDRE KÖLTÉSZETÉBEN

Bár az Ady, Babits, Kosztolányi névsor kétségkívül modern irodalmunk ABC-je, Ady Endre helye csak látszólag stabil a kánonban. Elsősorban az oktatásban és a politikailag motivált irodalomértésben számít evidenciának, a tudományosan megalapozott értelmezésekben kevésbé. A költői életművet e berkekben gyakrabban tekintik az egocentrikus szereplőre, az anakronisztikus zsenitudat és a nyelvi instrumentalizmus állatorvosi lovának, mint a korszerű magyar literatúra reprezentánsának. A gond csak az, hogy az ezzel kapcsolatos vélemények többnyire alátámaszthatlanok maradnak. Felületes pillantások és szállóigészerű ítéletek helyett érdemes alaposabban elmélyedni Ady költészetében, mely a legalább nyolcvanöt esztendőn át – az 1990-es rendszerváltásig – tartó diadalútján nemcsak közönségfigyelmet, de számtalan értő elemzést és esszét is provokált. Bizonyára nem véletlenül. Elmélyült vizsgálatok azóta ritkábban jelentkeznek, pedig, részint a kánoni hely viszonylagos stabilitása és

az Ady-életmű széles körű társadalmi jelenléte, részint a szövegek ma is érvényesülő esztétikai hatása, affektív és kognitív potenciálja, figyelmet ébresztő volta miatt is, igen nagy szükség volna rájuk. Az elutasítás és elfogadás reflektálatlan gesztusai és a napi árfolyamon átpolitizált szöveghasználat helyett valóban itt az ideje Ady ismételt újraolvasásának.

Herczeg Ákos azon kevés irodalomtudósok egyike, akik rendszeresen publikálnak Ady Endréről. *Visszatérés a nyelvbe* című könyve már csak azért is különös figyelmet érdemel, mert méltó terjedelemben és komplexitással tesz kísérletet Ady költészetének értelmezésére. A monográfia az *Új Alföld Könyvek* között, egy nagy múltú sorozat néhány esztendő előtt megindult új folyamában látott napvilágot. A 2019-es centenárium keltette érdeklődés még nem lanyhult el teljesen az életmű iránt. Minden adott tehát ahhoz, hogy a könyv figyelmes fogadtatásban részesüljön, s felkavarja az Ady-értés állóvizét. Nem kétséges azonban, hogy a monográfusnak hallatlan nehézségekkel kellett szembenéznie. Ezek közül a legfontosabb a módszertan kérdése: vajon milyen csoportosításban, milyen szempontrendszer alapján, és milyen szakmai krédóval kezdjen neki az integratív analízisnek?

Hogy a végén kezdjük: érdemes böngészgetni a kötet *Versmutatóját* [363–366.]. Nemcsak a gyakorlati tájékozódás okán, hanem azért is, mert ily módon értékes információkhoz juthatunk a kánonon belüli kánonról. Nemcsak Ady művészete helyezhető és helyezendő el ugyanis a magyar és világlírában, hanem az egyes Ady-versek is az életműben. Az egyes értelmezői csoportok és diskurzusközösségek külön-külön szövegkánonnal dolgoznak, melyeknek alakítását nemcsak szakmai érvek és ízléskritikák, de társadalmi és politikai mozgások reflexiói is befolyásolják. Hogy a *Góg és Magóg fia vagyok én...* vagy *A grófi szérűn* válik-e kiemelten fontos szöveggé, a közvetítők szakmai álláspontja éppúgy meghatározza, mint kimondott-kimondatlan ideológiai diszpozícióik. Világos, hogy a két, azonosulást (vagy elutasítást) provokáló vers közül az előbbi a nemzeti, az utóbbi pedig a bal- vagy jobboldali, kollektivistá-radikális ideológia számára bizonyulhat alkalmas alapanyagnak. E szövegek közösségi használatörténete természetesen igazolja is ezt a megállapítást, hiszen a *Góg és Magóg fia vagyok én...* a két világháború közötti, jobboldali Ady-kultusz ikonikus versévé vált, *A grófi szérűn* pedig az államszocializmus tankönyveiben volt hivatott bizonyítani Ady baloldali forradalmiságát.

Vajon milyen következtetést vonhatunk le abból, hogy az utóbbi vers nem szerepel a monográfiában, az előbbi viszont külön fejezetet kap? Semmiképpen sem politikai-ideológiai jellegűt. Herczeg számára a versek elsődlegesen poétikai, másodsorban kulturális tendenciák reprezentánsai és formálói. A *Góg és Magóg fia vagyok én...* olvasati lehetőségei messze túlmutatnak az ideologikus használaton, amint azt a kötetbeli elemzés igazolja. Eszerint a versben részint az „öntonúsítás” gesztusrendje, részint a tradíció és a művészi forradalom antagonisztikus hangrendje érvényesül, olyan lírai teljesítményt nyújtva e dinamikával, mely nemcsak kilép „a vallomáslíra korabeli automatizmusai”-ból, hanem ellenáll az „egyirányú jelentésalakulásnak”, folytonos újraolvasást, azaz „fontos irodalomtörténeti kérdésekre adható, érvényes válaszokat” provokálva [101–108.].

A kötet saját Ady-kánonjában fontos szerepet játszanak olyan, megkerülhetetlen versek, mint *A Tisza-parton*, *A Szajna partján*, *A föltámadás szomorúsága*, *A fehér*

csönd, a *Jó Csönd-herceg előtt*, a *Harc a Nagyúrral*, a *Kocsi-út az éjszakában* vagy a *Nem feleltem magamnak*; ezek közül néhánynak külön fejezet is szentel a szerző. Hiányzik vagy alig szerepel viszont a *Hiszek hitetlenül Istenben*, az *Isten-kereső lárma*, az *Istenhez hanyatló árnyék*, és több más, jelentősnek tartott „istenes” vers; csakúgy, mint *Az eltévedt lovas*, az *Emlékezés egy Nyár-éjszakára*, a *Krónikás ének 1918-ból* és *A halottak élén* kötet számos más, sokak által meghatározónak vélt szövege, köztük a teljes *Ésaiás könyvének margójára* ciklussal. Mindez természetesen magyarázható a szerző személyes és szakmai egyéni ízlésével, preferenciáival, s nem utolsósorban a terjedelmi korlátokkal. Hasonló súlypontválasztások elkerülhetetlenek egy ilyen nagy terjedelmű és magas minőségű életmű interpretációja (és nem pusztán ismertetése) során. Néhány témaszűkítő korlátozás azonban kritikai megfontolásra érdemes, első helyen Ady vallásos és istenkereső költészetével. Ismeretes, hogy az 1908-as *Az Illés szekeréntől* kezdve Ady kötetének többségében szerepel „istenes” verseket közlő ciklus, de ezeken kívül is bőséggel találunk nála – saját, bibliai gyökerű kifejezésével élve – „Isten-kereső” műveket, a zsidó–keresztény kultúrkörből egyéni módon merítő költeményeket, sőt kimondottan felekezeti- és valláskritikus lírai szövegeket. Közülük számos mű fontosnak bizonyult a recepciótörténet különböző csúcsein és bugyiraiban. Herczeg külön fejezetet szentel a témának (*Hitélmény és retorika*, 257–289.), de – *A Sion-hegy alatt* kivételével –, nem foglalkozik ezekkel a művekkel, inkább kevésbé ismert verseket elemez, egyébként kiválóan. A téma súlya bizonyára indokoltá tenné a nagyobb terjedelmet is. A recepciótörténet korrekciója csak olyan, tényleges vitahelyzetben valósulhatna meg érdemi módon, amelyben az egyes értelmezői közösségek és diskurzusközösségek által kitüntetett textusok is értelmezés tárgyává válnának, a korabeli interpretációkkal együtt. *A Sion-hegy alatt* méltányos, tág horizontú és alapos elemzése mindazonáltal már-már feledteti ezt a hiányérzetet.

A *Versmutató* egyébként olykor félrevezeti az olvasót, aki tájékozódni szeretne a kötet Ady-kanonjáról, vagy éppen csak kikeresné a kedvenc versei elemzését. Például *Az eltévedt lovas*, a *Két kuruc beszélget*, *Az Ős Kaján* vagy a *Sipja régi babonának* egyaránt hiányzik a felsorolásból, noha szó kerül róluk a könyvben, sőt a két utóbbi önálló fejezetet is kap. Ettől [s néhány apróbb címléírásí–hivatkozási esettől] eltekintve, a kötet szerkesztése remek, sőt példaszerű.

A monográfia elsőre talán kissé talányos címe – *Visszatérés a nyelvbe* – egy paradigmikus tanulmánykötet, a Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán és Menyhért Anna szerkesztésében, 1999-ben megjelent *Ady-Újraolvasó* előszavában felvetett dilemmára utal: vajon képes-e az életmű visszatérni a nyelvbe, azaz beszédképessé válhat-e a kortárs esztétikai kondíciók és a mai befogadói érzékenység számára? [9–11.] Herczeg Ákos válasza egyértelmű és eminens igen. Az irodalomtudomány nemcsak konstatál, hanem cselekszik is: alakítja a diskurzust, befolyásolja a közgondolkodást. Ennek megfelelően a könyvcím performatív aktsza szilárd állásfoglalás Ady védelmében, amit a szerző ezt megerősítő tézise félreérthetlenné tesz, a könyv gondolatmenete pedig részletekbe menően bizonyít.

A nyelvcentrikus szemlélet nemcsak a módszertan befogadásesztétikai aspektusát, hanem annak egészét jellemzi: a „visszatérés” lényegében az oeuvre irodalmi fenoménként való újraértésének nagy rehabilitációs projektuma. A monográfia a grammatikai alany felől közelít Ady költészetének „én-figurációihoz”, melyek hagyó-

mányos fogadtatástörténeti kontextusát viszont az életrajzi referenciák uralják. Bár az ellenhagyomány domináns dogmája szerint a szerzőnek teljességgel le kellene tiltania a biografikus kontextust, ezt, nagyon helyesen, nem teszi meg. Herczeg számára ugyanis az irodalmi szövegben feltáruló, történeti értelmű tapasztalati horizont nagyon is létező jelenség, csak éppen maga is nyelvi történészként értelmezendő. A monográfus teljes következetességgel viszi végig Ady én-költészetének ezt a kettős érzékenységgű vizsgálatát. Részint a szöveg szoros olvasással feltárható mikrotörténeisére, részint a figuráció tágabb kontextusára koncentrálna. Bár nemigen hivatkozik rá, úgy tűnik, Herczeg módszere közel áll Paul de Man retorikai olvasásmodelljéhez, amely a szöveg önmozgását mint potenciált helyezi előtérbe, s a szemiózis történéseit elsősorban ebből származtatja, de mindvégig figyelemmel van a számottevő diszkurzív vonatkozásokra is, legyenek azok életrajziak, kultúrtörténetiek vagy művészetfilozófiaiak. A tekintetben viszont nem szorulunk találgatásra, hogy a *Visszatérés a nyelvbe* szerzőjének tudományos krédója igen sok tekintetben a magyar irodalomhermeneutikai iskola eredményeire és téziseire épül.

Herczeg elsődleges módszere a poétikai vizsgálódás. Az első fejezetben egy, Ady pályakezdését vizsgáló esemény- és recepciótörténeti, kontextuális elemzést nyújt, de a másodikban már kötetesztétikát vizsgál, a harmadiktól pedig tovább szűkíti a fókuszot. Jellemzően egy-egy kiemelten fontosnak gondolt verset vagy verscsoportot állít a középpontba, megvizsgálva annak figuratív felépítését, valamint a vezérmotívumok szűkebb és tágabb szöveggörnyezetét. Ennek folyamán a korszak irodalmának alapvető kérdéseit is sorra veszi. A *Góg és Magóg fia vagyok én...*, majd *A Hortobágy poétája* kapcsán modernség és hagyomány viszonyát, *Az ősz Kajánt* értelmezve pedig a Nietzsche-hatást és horizontot vizsgálja. Ady vonatkozó állásfoglalása mellett, sőt elsősorban a versszövegek retorikai teljesítményét veszi górcső alá. Önálló fejezeteket szentel az *Új versek* kötetben található *A magyar Ugaron*, *A daloló Páris*, illetve a *Léda asszony zsolttárai* ciklusoknak.

Ha az egy-egy kérdéskörre fordított terjedelmet tekintjük, a pályakezdés mutatkozik a legfontosabbnak. Ha a vonatkozó fejezetek számából indulunk ki, úgy tűnhet, a kötet tematikus súlypontja Ady szerelmi költészete. Mindkét benyomás csalóka kissé, de azért nem alap nélkül való. A pályakezdés és a költői kifejlés az én-figuráció szorosabb vizsgálatán túl is alapvető kérdésnek bizonyul a monográfus számára. A kötet meggyőzően mutatja be a jelformák és a jelentéslétesülés létrejöttének és percepciójának egyszerre poétikus és szociokulturális folyamatát. Ady lírai beszédmódjának líraimmanens létrejötté, művelődésbeli környezete és irodalmi-társadalmi disztribúciója igen szoros kapcsolatban állnak egymással. A szerző *A magyar Ugaron* vers kapcsán feltárja, hogyan mozgósítja – és forgatja ki – a tájszimbolika a magyar kultúrában gyökeredző tájesszémeket, s egyszersmind az érzékelésre építő, szecessziós művészeti képzeteket. Az így elnyert érzékeny jelegyüttes szemantikai nyitottsága a nemzetközi szimbolizmus, és nem a korábbi irodalmi-kulturális diskurzus keretei közötti allegorézis felé mutat. Az elemzés azért is válhat hitelessé, sőt irányadóvá, mert a középpontba állított szöveget a közvetlen környezetével együtt vizsgálva világít rá a tájszimbolikus teljesítmény jelentőségére. Ezt egészíti ki, illetve – az Ady-oeuvre belső logikája szerint – ellenpontoszza a *daloló Páris* ciklus hasonló módszerű értelmezése. A kulturális és világnézeti horizontok szembesítésének még intenzívebb és

széleskörűbb vizsgálatát nyújtja Az *ős Kaján* remek elemzése; majd ezt követi A *Léda asszony zsoldárainak* mérvadó interpretációja. Már túl vagyunk a kötet felén, és még mindig az első nagy pályaszakasz áll a figyelem középpontjában. A magam részéről ezt nem gondolom problémának. Részint azért, mert a kötet intenzív szöveganalízisei utóbb meggyőző képet adnak az életmű más poétikai mintázatairól és törekvéseiről is. Részint pedig azért, mert bár nyilvánvalóan jóval többet nyújt, mint egy tematikus tanulmánygyűjtemény, a könyv mindvégig hadakozik a monografikus szemlélet teljességel szemben, s ezt az averziót, egyszersmind stratégiát, érdemes méltányolni.

Herczeg célkitűzése az volt, hogy elszakadjon az Ady-értés olyan, rögzült alakzataitól, mint a kodifikált tematikus felosztás vagy a „fejlődéstörténeti” szemlélet. Ez a törekvés nem minden tekintetben teljesült, de nyilván nem is teljesülhet egy olyan vállalkozásnál, amely legalább részben a történeti megértés narratív elvére épül. Ady költészete a századforduló irodalmának ellentmondásos környezetében jött létre, és egybeesik az eminens modernség folyamatával, mellyel ugyanakkor több vonatkozásban is polemizál. Herczeg történeti rekonstrukciós kísérlete voltaképpen leköveti ezeket a mozgásokat. Óhatatlanul is történeti aktorokat szembeesít egymással, s erkölcsi ítéleteket hoz, amikor rendre Ady modernizmusának ad igazat a Babitséval és a Kosztolányiéval szemben. Rokonszenves, önreflektív megjegyzéseiben a szerző egyébként maga jelez több olyan vonatkozást, ahol az önkéntelen monográfialogika felülírja a monografikus teljességelvet elutasító törekvéseket.

Igaz, éppígy az is felmerülhet, hogy vajon az én-figuráció effektusainak elemzése nem rejteget-e totalizáló effektusokat. A történeti cselekményesítés csupán járulékos és némiképpen elfojtott vonása a könyvnek; ezt az eljárásrendet a könyv beszélője alapvetően nem magának, hanem más értekezőknek tulajdonítja. A *vár fehér asszonya*, az *Elbocsátó, szép üzenet* és a *Valaki útravált belőlünk* értelmezése ugyanazt a felütésszerű vita-retorémát alkalmazza: az eddigi recepció „életrajzi”, „antropológiai” olvasatát ezenel le kell hogy váltsa a dezantropomorfizáló, areferenciális, a grammatikai alanyt és a jelölők stabilizálhatatlan mozgását fölfedező olvasat, melyet természetesen az éppen induló fejezet fog prezentálni, néhány elvbarát szakmunka támogatásával. Vajon valóban szükség van rá, hogy a szerző lecsapjon a recepció vélt vagy valós módszertani és logikai lapsusainak magas labdáira, például az Ady-költészet biográfiai és grammatikai-poétikai szubjektumainak felcserélését-összezavarását észrevételezve-tételezve? A gyanú hermeneutikája nézetem szerint csak korlátosan bizonyulhat hasznosnak, különösen, amikor magával az értelmezéstörténettel folytatunk párbeszédet. A korábbi értelmezői horizontok igazságainak korrekciójára bizonyára csak a horizontrekonstrukción nyugvó előzetes megértés, valamint az így kibontakozó virtuális párbeszéd nyomán nyíllhat valódi esély. A *Visszatérés a nyelvbe* olykor lemond ezekről az előnyökről. Általánosít [gyakran meg sem említi a bírálendő kritikátörténeti dokumentumokat, csak utal rájuk], és a retorikailag gyümölcsözőbb, ám egyúttal szimplifikáló, rövid utat választja.

Mindez persze nem tudományos értelemben vett hiba, sokkal inkább módszertani kérdés, mely attitűdképletek és diszkurzív eljárások formájában konkretizálódik. Egyébként inkább egyes gondolatmeneteket jellemez, mintsem a teljes könyvet. Herczeg rendkívül nagy szakirodalmi és forrásanyagot használ, mellyel többnyire méltányos párbeszédet folytat, kritikai megjegyzéseinek túlnyomó részében eszébe sem jut valamiféle fölényeskedés.

Említésre méltó hibát nemigen találni a könyvben. Egy rigorózusabb bíráló talán kifogásolná, hogy a Nietzsche-re koncentráció *Az ős Kaján*-fejezetnek miért csupán a végén kerül elő Halász Előd *Nietzsche és Ady* című könyve, s akkor is csak egyetlen, mellékes hivatkozás erejéig [183.]; vagy hogy a *Krisztus-kereszt az erdőn* – lábjegyzetbe utalt – értelmezése [285.] során miért sikkad el a [katolikus] ábrázolt korpusz versus [protestáns] képtilalom felekezeti feszültsége, mely pedig bizonyára a vers kulcsát jelenti; s hogy talán mégsem az [egyébként érdemdús] szovjet *Mitológiai enciklopédia* „keresztény mitológia” terminusa a legalkalmasabb kifejezés a zsidó és keresztény biblikus hagyomány megnevezésére [103.]. Jómagam azonban úgy látom, hogy az ilyen esetek nem annyira mulasztásnak, mint inkább ugyancsak a tudományos–módszertani ízlés határesetes jelenségeinek tekinthetők. Az pedig csak a szakszerű használhatóságot teszi nehezkesebbé, hogy nincs összesítő bibliográfia a könyv végén. Persze, melyik kiadó szánna manapság erre terjedelmet?

A kötet erényei jóval számosabbak. Az Ady szerelmi költészetéről szóló, összefoglaló fejezetek [185–204.] a terület briliáns elemzését nyújtják, melyben a történeti-interpretatív és a tropológiai szempont együttműködése teszi lehetővé az intimitás társadalmi és poétikai kódjainak felfejtését. A Párizs-ciklusról [139–156.], a pénz-szimbolikáról [233–256.] vagy a kuruc versekről [291–302.] szóló részek szintén kiforrott hangú, magukkal ragadó szöveg- és problémaértelmezéseket nyújtanak. Herczeg Ákos felkészült kutató, aki komoly terjedelemben, problémaorientáltan, nagy szakmai apparátust mozgatva foglalkozik Ady Endre költészetével. Nem a vélt vagy valós politikai üzenetével és identitásával, nem a közíró és nem a közéleti Ady Endrével, nem a forradalmárral vagy ellenforradalmárral, nem a nemzetivel vagy nemzetellenesssel, liberálissal vagy szocialistával – hanem Ady verseivel. Herczeg könyve fényesen igazolja, hogy e költészetnek nagyon is van mondandója a ma számára, de ezt először is magának a mondásnak a történeti korokon átívelő ténye, s nem a vélt vagy valós üzenet felől kell megközelítenünk. Ady költői életműve elsődlegesen nyelvi fenomén, melyet a nyelvi-poétikai hatóképessége tesz jelenlévővé a jelenkor számára is. Hidat építve ugyanakkor a múlt felé is, hiszen nemcsak viszonyban áll a hagyománnyal, hanem maga is a hagyomány része. A *Visszatérés a nyelvbe* fontos kötet, mely jelentősen hozzájárul a történeti horizontok között közvetítő Ady-költészet megértéséhez. [*Alföld Alapítvány* – *Méliusz Juhász Péter Könyvtár*]

MEKIS D. JÁNOS